

Fornleifaskráning á Dagverðarnesi

Elín Ósk Hreiðarsdóttir

**Fornleifastofnun Íslands
FS224-03131
Reykjavík 2003**

Forsíðumynd er af Stóruvörðu BO-137:017

© *Fornleifastofnun Íslands*
Bárugötu 3
101 Reykjavík

Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is

Efnisyfirlit

1. Inngangur	4
2. Um fornleifaskráningu	6
3. Byggðasaga	8
4. Fornleifaskrá	8
5. Minjar á Dagverðarnesi	23
Heimildaskrá	25

Viðauki

Minjakort af Dagverðarnesi

1. Inngangur

Á haustmánuðum 2003 hafði Bjarni Á. Jónsson, eigandi Dagverðarness, samband við Fornleifastofnun Íslands og fór þess á leit að stofnunin sæi um skráningu fornleifa í landi jarðarinnar. Á Dagverðarnessi er gróskumikil sumarbústaðabyggð og eru uppi áætlanir um að auka við hana á næstu árum. Þetta var ástæða þess að jörðin var tekin til skráningar, þ.e. svo að hægt væri að skipuleggja sumarbústaðabyggð með tilliti til fornleifa svo sem minnst rask yrði á þeim. Skráningin var gerð í fyrri hluta október 2003.

Fornleifastofnun hafði áður unnið svæðisskráningu fyrir allan Skorradalshrepp árið 1996 og flýtti það mikið fyrir undirbúningi vettvangsvinnunnar.¹ Heimildakönnun leiddi í ljós 14 þekkta minjastaði í landi Dagverðarness. Eftir viðtöl við heimildamenn og vettvangsathugun fjölgaði minjastöðum nokkuð og urðu þeir samtals 22.

Efnisskipan í þessari skýrslu er svipuð og í öðrum skýrslum um aðalskráningu fornleifa.² Á eftir inngangi er kafli um fornleifaskráningu sem m.a. gefur yfirlit um löggjöf og aðferðir við fornleifaskráningu (2. kafli). Þá er greint frá sögu jarðarinnar (3. kafli). Síðan er birt skrá yfir fornleifastaði sem kannaðir voru 2003 (4. kafli) og að lokum fjallað lítillega um minjastaði og minjavernd á jörðinni (5. kafli)

Í skráningarkerfi FSÍ eru minjastaðir flokkaðir eftir jörðum. Er miðað við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Jörðin fær sérstakan kafla þar sem gerð er grein fyrir takmörkum hennar, breytingum á þeim og öðrum upplýsingum sem geta varpað ljósi á sögu byggðar og búskapar á staðnum. Bænum fylgir síðan skrá með umfjöllun um hvern minjastað með teikningum þar sem við á. Með jörðinni fylgir einnig minjakort sem sýnir minjastaði, örnefni og aðrar upplýsingar sem tengjast fornleifum og horfnum búskaparháttum.

Fornleifaskráning á Dagverðarnessi var gerð af Elínu Ósk Hreiðarsdóttur og sá hún einnig um frágang og skýrsluritun, en verkið var unnið undir stjórn Adolfs Friðrikssonar fornleifafræðings. Sigríði Skarphéðinsdóttur heimildamanni og Bjarna

¹ Orri Vésteinsson. 1996. *Menningarminjar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar*.

² Sbr. Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson, 1994-. *Fornleifaskráning í Eyjafirði I*-.

Á. Jónssyni eiganda jarðarinnar eru færðar kærar þakkir fyrir veitta aðstoð og upplýsingar.

2. Um fornleifaskráningu

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum og sérílagi staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdaglegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning. Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmiskonar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna. Slík heimildakönnun er nauðsynlegur undirbúningur undir vettvangsathuganir en hún getur líka skilað sjálfstæðum niðurstöðum.

Á undanförnum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 10. grein þjóðminjalaga (nr. 107, 2001), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja ...“ Er þessi fornleifakönnun í anda þeirra markmiða sem sett hafa verið þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum og öskuhaugum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;

- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mó gröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
 - c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
 - d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
 - e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
 - f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
 - g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum;
 - h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
 - i. skipsflök eða hlutar úr þeim.
- Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef mannvistarleifar sem falla undir ofangreinda skilgreiningu finnast á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði, þá þarf að leita heimildar til að hreyfa við þeim. Í 14. gr. þjóðminjalaga segir m.a.: „Nú telur ... sá sem stjórnar opinberum framkvæmdum, að hann þurfi að gera jarðrask, svo sem vegna vegagerðar, veitulagnar, framræslu eða skógræktar, er haggð geti við fornleifum og skal hann þá skýra Fornleifavernd ríkisins frá því áður en hafist er handa við verkið. Lýst skal nákvæmlega breytingum þeim er af framkvæmd mundi leiða. Fornleifavernd ríkisins ákveður hvort og hvenær framkvæmd megi hefja og með hvaða skilmálum. Við allar meiri háttar framkvæmdir ... skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum.“

Það eru því hagsmunir framkvæmdaaðila að hægt sé fletta upp í ábyggilegum skráum um staðsetningu fornleifa áður en framkvæmdir hefjast svo komist verði hjá óþarfa kostnaði og töfum. Einnig eykst nú skilningur á að fornleifar eru vannýttar auðlindir í ferðaþjónustu en forsenda þess að hægt sé að velja staði til kynningar fyrir ferðamenn er að til séu heildstæðar upplýsingar um menningarminjar, ástand þeirra og staðsetningu á viðkomandi svæði.

3. Byggðasaga³

Vísbendingar um þróun byggðar má finna víða. Landnámabók greinir frá helstu landnámsmönnum en auk hennar má fá vísbendingar um í hvaða röð svæði hafa byggst upp með því að skoða stærð jarða og landamerki, hvenær þeirra er fyrst getið í fornum skjölum, dýrleika jarða, landamerki og einnig með því að skoða dreifingu kirkna og bæn húsa. Fornleifar s.s. kuml og eyðibýli fylla einnig í þær eyður sem kunna að vera í sögu einstakra svæða.

Skilningur á byggðasögu einstakra jarða verður vart fenginn nema með því að skoða söguna í tengslum við landnám og byggðapróun á stærra svæði. Því verður hér fyrst fjallað í stórum dráttum um byggðasögu í Skorradal en áhersla einnig lögð á þær fáu staðreyndir sem þekktar eru um Dagverðarness.

Svotil ekkert verður sagt með vissu um tímasetningu landnámsins í Borgarfirði annað en að engin ástæða er til annars en að ætla að þar hafi byggð hafist um svipað leyti og annarsstaðar á landinu. Elstu mannvistarlög sem aldursgreind hafa verið á Hálsi í Hálsasveit eru frá 10. öld en það voru viðarkol sem stóðu í sambandi við járnvinnslustað sem þar var áður en föst búseta hófst. Um miðja 13. öld hafa flestir bæir sem vitað er um frá seinni öldum verið komnir í byggð. Um önnur tímamörk er ekki að ræða á þessu stigi rannsókna, en líklegt verður að telja að föst skipan hafi verið komin á byggðina ekki seinna en 1100.

Fyrsta ítarlega úttektin á byggð í Skorradal var Jarðabók Árna og Páls. Þar er yfirleitt gerð rækileg grein fyrir öllum eyðibæjum sem vitað var um 1700. Af þessum færslum má gera sér nokkra grein fyrir þróun byggðar fyrir 1700. Færslum um eyðibýli í Jarðabókinni má skipta í tvennt. Annarsvegar er sagt frá bæjarrústum og/eða þjóðsögum um byggð sem komin var í eyði fyrir minni heimildamanna þeirra Árna og Páls. Hinsvegar er greint nákvæmlega frá eyðibólum sem höfðu verið í byggð skömmu áður en þeir félagar riðu um héruð, þ.e.a.s. á 17. öld. Líklegt er að hlutfallslega betur og nákvæmlegar sé greint frá eyðibólum og nýbýlum af seinni tegundinni en engu að síður má gera sér allgóða mynd af þróun byggðar á grunni þessara heimilda.

³ Þessi kafli byggir á úttekt á byggðasögu sem gerð var í tengslum við svæðisskráningu í Borgarfirði og birtist í skýrslunni *Menningarminjar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar*, 1996. Orri Vésteinsson.

Í Skorradal var á þessum tíma eitt býli sem löngu var komið í eyði⁴, 12 býli eru nefnd sem byggðust upp á 17 öld⁵. Auk þessa er vitað um 6 býli sem byggjast upp á 19. öld og einar bæjarrústir er ekki unnt að tímasetja.

Í Skorradal er ekki annað sjá en að byggð hafi verið stöðug í aðalatriðum fram á 17. öld. Um og eftir miðja 17. öld hafa farið saman allmörg góð ár og talsverð fólksfjölgun og þá eru byggð fjölmörg nýbýli og byggð endurreist á gömlum eyðibýlum. Þá jókst byggð í hreppnum um meira en þriðjung á skömmu tímabili, og af þeim nýbýlum hafa fimm haldist í byggð fram á þessa öld.

Mjög mörg af þeim nýbýlum sem byggðust á 17. öld voru komin í eyði aftur um 1700 og langflest hinna fóru í eyði á 18. öld. Að öðru leyti hélst byggð stöðug fram á 19. öld en rétt fyrir miðja þá öld hófst annar nýbýlakafli sem entist fram yfir síðustu aldamót. Eins og á 17. öld var þessi aukning byggðar afleiðing af mikilli fólksfjölgun

Meirihluti nýbýla 19. aldar var aftur kominn í eyði fyrir 1910 og þau síðustu fóru í eyði á millistríðsárunum.

Í Skorradal hafa búskaparhættir á 20. öld, og sérstaklega eftir heimstyrjöldina síðari, tekið skörpum breytingum og hefðbundinn búskapur lagst af á stórum svæðum. Í hans stað hefur víða tekið við frístundabyggð í stórum stíl og á sumum bæjum er hafin umfangsmikil skógrækt. Ástæða er til að ætla að ætla að umrædd þróun haldi áfram á næstu árum og því líkur á að snemma á 21. öldinni verði fátt eftir í Skorradal sem minnir á búskaparhætti fyrir tíma. Sökum þessa ber sérstaklega að hlúa að ört þverrandi minjum um búskaparhætti fortíðar.

Dagverðarnes er að mörgu leyti dæmigert fyrir umrædda þróun frá hefðbundnum búskaparháttum. Þar er enn búið þó ekki sé þar neinn búskapur í hefðbundnum skilningi þessa orðs.

Lítið er vitað um sögu byggðar á Dagverðarnesi fram eftir öldum. Ekki vitað um hvenær jörðin kemst í byggð. Sögn í dalnum er að Þorgils Hölluson og félagar hafi snætt dagverðinn, áður en þeir réðust til atlögu við Helga Harðbeinsson í selinu á Sarpi, á Dagverðarnesi og nafnið sé þaðan komið.⁶

Bæjarins er hvorki getið í Fornbréfasafni eða í Íslendingasögum.

⁴ Þetta býli er Grafardalur sem byggðist upp aftur á 17. öld á stað þar sem talið var að byggð hafi verið enn fyrr, en óvíst er hvort það var selstaða eða heilsársbyggð. Grafardalur er nú í Hvalfjarðarstrandarhreppi.

⁵ Þar af eru 5 jarðir sem héldust í byggð fram á 20. öld: Mófellsstaðakot, Grund, Bakkakot, Svangi (tvíbýli á 17. öld) og Grafardalur. Mögulegt er einnig að Litla-Drageyri hafi ekki byggst fyrr en á 16.-17. öld.

⁶ Árbók 1884-85, 92. 2. neðanmálsgrein

Á Dagverðarnesi var bænhus en þau voru gjarnan reist á jörðum um eða yfir meðallagi að dýrleika. Dagverðarnes er meðaljörð í lægra lagi og gæti það, ásamt staðsetningu jarðarinnar bent til að hún hafi ekki verið ein af landnámsjörðum Skorradals heldur byggst upp með annarri eða þriðju kynslóð landnámsmanna. Slíkt verður þó vart meira en getgátur meðan upplýsingar fornleifafræðinnar og heimilda eru ekki digrari en raun ber vitni. Fornleifaskráningin sem gerð var í október 2003 var fyrsta vettvangsrannsóknin sem gerð hefur verið á Dagverðarnesi.

4. Fornleifaskrá

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (BO, SÞ o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: BO-137:001). Fornleifaskrá hvernar jarðar hefst á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari og búskaparaðstæðum og sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir fornleifar sem fundist hafa heimildir um.

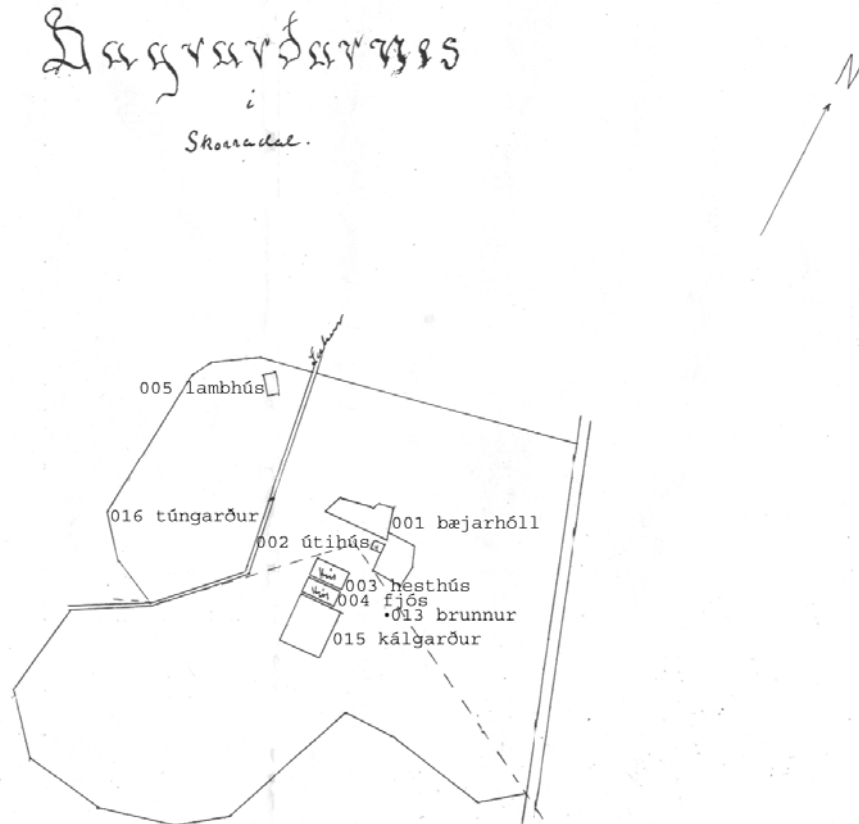
Í skránni fær hver minjastaður eina grein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða nátttröll). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða. Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í gráðum og mínútum. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum (stillingin WGP 84) og er mælt í miðju hvers minjastaðar. Áætlað frávik frá miðju sé ekki meira en 10 metrar að meðaltali. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt með öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hætta , 2) hætta og 3) stórhætta. Þeir minjastaðir sem eru fjarri byggð og öllu því umróti sem hugsanlega gæti skemmt þá teljast ekki í hættu. Minjar á eða við svæði þar sem framkvæmdir eiga sér stað teljast í hættu ef hugsanlegt er talið að þeim verði rótað. Sem dæmi um slíka staði má telja fornleifar í túni en þær teljast í hættu vegna þess umróts sem fylgir ábúð og búskap og minjastaðir sem eru á svæði þar sem framtíðar landnotkun er óráðin. Í stórhættu teljast minjastaðir þar sem yfirgnæfandi líkur teljast á að stöðum verði raskað vegna áætlaðs eða fyrirsjáanlegs umróts. Sem dæmi um slíka staði má nefna minjastaði sem eru á skipulagssvæði þéttbýlis, inni í skógræktarreitum, innan áhrifasvæðis stórframkvæmda eða sem uppblástur ógnar.

Gerð er grein fyrir hver er hættuorsök hverju sinni. Þá er í síðustu línu getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

BO-137 Dagverðarnes

16 hdr. 1707. Einnig Dögurðarnes. Digranes er þó talið upphaflegri mynd á nafni bæjarins - HÞ í Árb. 1923, 36. Sögn í dalnum er að Þorgils Hölluson og félagar hafi snætt dagverðinn, áður en þeir réðu til atlögu við Helga Harðbeinsson í selinu á Sarpi, á nesi þessu - Árb. 1884-85, 92 nmgr. 2. Gunnarseyri tómthús 1890-1912

1918: 32.170 m² = 10 dagsl. þýft 2/3. Garðar 686 m². "... fram í vatnið, gengur frá hálsinum há, breið og brött bunga, ávöl að framan sem myndar nes fram í vatnið. ...bærinn stendur hátt í hlíðinni á hjalla, sem myndast á bungunni, og verður þar dálítið vik inn í hálsinn. Nesið er skógivaxið, svo og hlíðarnar sín hvoru megin við bæinn. Annars skiptast á holt og vallendisbrekkur. Raftskógur var hér enn í byrjun 18. aldar. Hér var gott berjaland. Hið efra á hálsinum skiptast á mýrarsund og móabörð með holtum á milli. Klettabrún er hér engin, en hálsinn aflíðandi. Með vatninu eru á stöku stað eyrar ... Silungsveiði er í Skorradalvatni."

BO-137:001 Dagverðarnes bæjarhóll bústaður 64°31.672N 21°29.071V

Gamli bærinn á Dagverðarnesi stóð nálega þar sem nú er stór skemma austan við íbúðarhúsið á Dagverðareyri. Hann var rifinn 1937 og nýtt, steinsteyppt hús (með kjallara) byggt 10-20 m vestar. Það hús stóð fram yfir 1990 en þá var það jafnað við jörðu og nýjasta íbúðarhúsið á Dagverðareyri, það sem enn stendur, var byggt. Íbúðarhúsið er nokkru vestan við gamla bæinn (001), vestan við bæjarlæk.

Bæjarhóll er greinilegur en þó hefur honum verið ýtt til að hluta. Hann hefur því töluvert verið skemmdur. Neðan við bæjarhóllinn er vegslóði á núverandi íbúðarhúsi á Dagverðarnesi.

Bæjarhóllinn er 35-40 m (austur-vestur) en 20-25 m (norður-suður). Hann fjarar út í brekkuna ofan við. Bæjarhóllinn er mest 2-3 m á hæð. Á bæjarhólnum er útihúsbygging.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1918

BO-137:002 heimild um útihús 64°31.674N 21°29.063V

Lítill kofi var fast neðan (sunnan) við austasta hluta gamla bæjarins sem merktur er inn á túnakort frá 1918. Þessi kofi var horfinn fyrir 1930. Kálgarður var hins vegar sambyggður kofanum austan hans og hann sást lengi vel.

Kofinn var í brekkunni hjá bænum, ofan við heimreiðina sem nú liggur að íbúðarhúsinu.

Öll ummerki um kofann og kálgarðinn hafa nú verið afmáð.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1918

BO-137:003 heimild um hesthús 64°31.673N 21°29.084V

Útihús er merkt inn á túnakort frá 1918 um 20 m neðan við gamla bæinn (001). Á þessum stað var hesthús. Sigríður Skarphéðinsdóttir man vel eftir heytóft á þessum stað sem líklega hefur verið sambyggð hesthúsinu.

Sléttað tún fast neðan við heimreið að íbúðarhúsinu á Dagverðareyri.

Tyrft var yfir heyið en sléttað var úr hesthústóftinni á undan heytóftinni. Engin ummerki sjást nú á yfirborði á þessum stað.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir:Túnakort 1918

BO-137:004 heimild um fjós 64°31.671N 21°29.087V

Fast neðan við þar sem hesthúsið 003 stóð og tæpum 30 m neðan við gamla bæinn 001 var útihús samkvæmt túnakorti frá 1918. Sigríður Skarphéðinsdóttir man eftir fjósi úr torfi og grjóti á þessum stað.

Í sléttuðu túni neðan heimreiðar.

Húsið var hlaðið úr torfi og grjóti en úr því var sléttað á 4. áratug 20. aldar.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir:Túnakort 1918

BO-137:005 *Lambhús* heimild um lambhús 64°31.702N 21°29.155V

Rúmlega 50 m norðvestan við gamla bæinn (001), beint ofan við núverandi íbúðarhús á Dagverðarnesi, var lambhús. Húsið er merkt inn á túnakort frá 1918.

Sléttuð, aflíðandi tún inni í skógræktarreit. Trjám hefur verið plantað í jaðar reitsins.

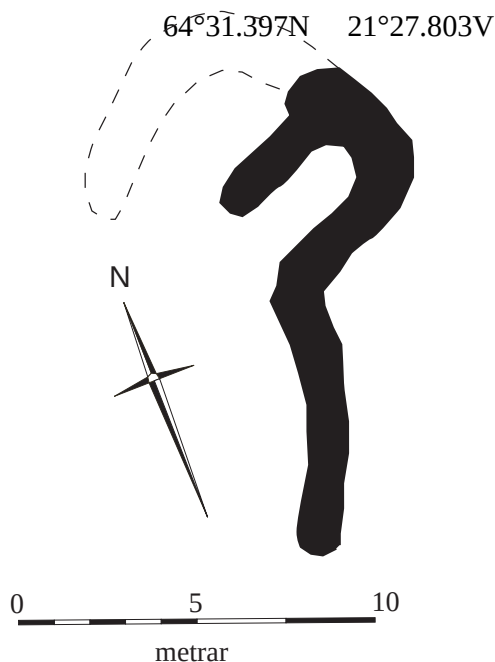
Sigríður Skarphéðinsdóttir man eftir stórri tóft af fjárhúsum á þessum stað. Þau voru komin úr notkun um 1930. Þau voru kölluð Lambhús.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir:Túnakort 1918

BO-137:006 *Fornistekkur* tóft stekkur

"Gamlistekkur er vestan við Stekkjartungu um hana miðja ... ætíð nefndur Fornistekkur. Hann er niður af Skolladal, við lækinn þar. Þar er rúst nokkuð greinileg." segir í viðbótum við örnefnaskrá. Gengið var meðfram Skolladalslæk eftir allri vestanverðri Stekkjartungu. Ekki fannst greinileg rúst á lækjarbakkanum. Örfáum metrum austan lækjarins hefst geysipétt skógrækt. Skógurinn er svo þéttur að erfitt reyndist að ganga um svæðið. Um 40 m austan við Skollalæk fundust þó óljós merki mannvistar sem líklega er stekkurinn. Tóftin er nálega á mótis við skurð sem liggur austur-vestur vestan

Skollalækjar.

Stekkurinn er einnig til móts við stóran stein sem er við lækinn, á austurbakkanum. Hann er 1,1-1,2 km suðaustan við bæ 001.

Er í rjóðri í mjög þéttu skógrækt.

Fornistekkur, lega veggja afmörkuð með bandstriki. Horft til suðvesturs

Umhverfis eru

birki- og greniskógur. Lítið af trjám er innan tóftar en þéttur skógur á meintum veggjum og utan þeirra. Tóftin sjálf er vaxin mosa, grasi og lyngi og að auki vaxa á veggjum hennar nokkrar birkiplöntur.

Stekkurinn er mjög skemmdur og illgreinanlegur. Um er að ræða e.k. tóft sem virðist hafa verið byggð upp við lága hæð sem er norðaustar. Tóftin virðist að hluta hafa verið niðurgráfin. Veggir eru hrundir og ógreinilegir en hún er þó á að giska 8 X 5 m og frá suðurenda virðist garðlag að auki ganga í um 7 m til suðurs áður en það fjarar út. Svo virðist sem tóftin hafi verið tvískipt. Ekki er hægt að greina vesturvegg hennar. Engar grjóthleðslur eru greinanlegar.

Hættumat: stórhætta, vegna skógræktar

Heimildir: Ö-Dagverðarnes viðbætur, 1

BO-137:007 Torfholt örnefni rista 64°31.340N 21°28.071V

"Heldur utar en Gamlistekkur 006 og Torfholt er Ytristekkur 008..." segir í örnefnaskrá. Torfholt er um 1 km suðaustan við bæ 001. Þjóðvegur liggur nálæga í gegnum holtið þótt það sé aðallega ofan þjóðvegur.

Holtið hefur að einhverju leyti verið tekið í malarnám. Ofar eru móar, neðar þjóðvegur og sléttuð tún. Líklega hefur torf verið skorið neðan við holtið.

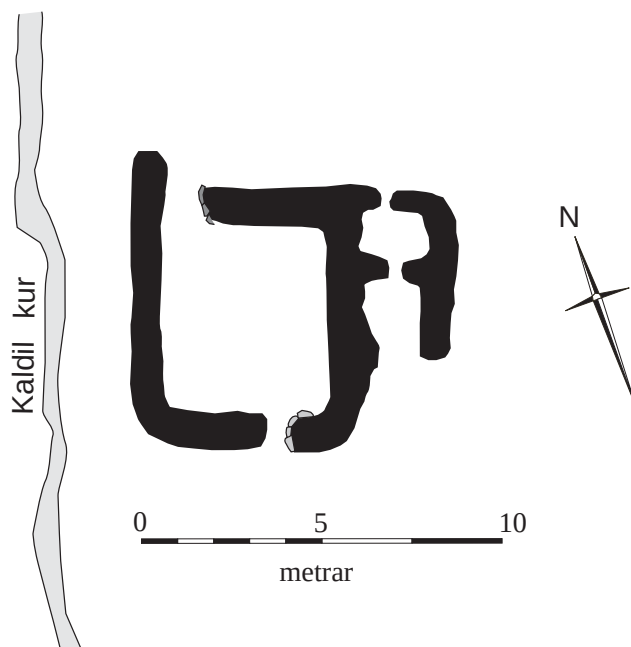
Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Dagverðarnes AG, 1

BO-137:008 Ytristekkur tóft stekkur

64°31.431N 21°28.097V

"Heldur utar en Gamlistekkur 006 og Torfholt 007 er Ytristekkur, og utan við hann er lækur, sem heitir Kaldilækur. Hann er austast úr Höfðanum sem fyrr getur. Við Kaldalæk eru rústir." segir í örnefnaskrá. Fast austan við Kaldalæk eru stekkjartóftir. Þær eru um 200 m ofan við þjóðveg, 40 m neðan við fjallgirðingu en um 900 m suðaustan við bæ 001.

Vestan Kaldalækjar hafa verið gróðursettar aspir rétt ofan við þar sem stekkurinn er austan lækjar. Stekkurinn er í lyngivaxinni brekku.

Stekkurinn er vaxinn grasi og er siginn. Hann er mjög lítill (5 X 3,5-4 m) og virðist skiptast í tvö hólfa en vestan hans er sambyggt ferningslaga gerði (8,5 X 6 m). Op eru milli hólfa stekkjarsins og að auki á norður- og suðurhlíð hans og op eru einnig á norður- og suðurhlíð gerðisins. Engar grjóthleðslur eru greinilegar. Veggir eru signir en ekki miklir um sig.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir:Ö-Dagverðarnes AG, 1

BO-137:009 frásögn leið

64°31.543N 21°28.677V

Gamla leiðin frá Dagverðarnesi til Stálpastaða lá frá tröðunum 012 heim að Dagverðarnesbænum en síðan niður með Stöðulgili og svo ofan núverandi þjóðvegur um Strákaholt. Á þessum slóðum lá gatan á svipuðum stað og þjóðvegur gerir nú til austurs, um Torfholt 007 og áfram til Stálpastaða.

Ummerki um leiðina eru nú horfin enda svæðið að mestu komið undir þjóðveg og að hluta horfið í tún.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir:Ö-Dagverðarnes AG, 1

BO-137:010 *Húsamýri* heimild um fjárhús 64°31.590N 21°29.515V

"Vestur eða útsuður frá fjárhúsunum er Húsamýri." segir í örnefnaskrá. Fjárhús úr torfi og grjóti voru um 160 m beint neðan við (SSV) bæ 001. Þau voru fast (um 10 m) neðan við núverandi þjóðveg en fast vestan við vegarslóða sem er í beinu framhaldi af heimreið Dagverðarness (að sumarbústaðabyggð). Grasi gróin slétta, í órækt.

Faðir Sigríðar Skarphéðinsdóttur og eiginmaður hennar rifu gömlu fjárhúsin og steypu ný um miðbik 20. aldar. Nú hafa yngri húsin einnig verið rifin. Bæði Húsamýri og Húsaholt eru kennd við fjárhúsin.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir:Ö-Dagverðarnes AG, 3

BO-137:011 *Stöðulgil* örnefni kvíar 64°31.701N 21°28.938V

"Þegar komið er yfir Stöðulgilið er fast neðan túns Húsaholt." segir í örnefnalýsingu. Þar segir ennfremur: "Utan við Slakkann, sem fyrr er nefndur, út að Bæjargili, er Stöðull, og upp af Stöðlinum eru Kúalágar, en milli þeirra og Stöðulsins er Kúalágarköst. Kastið er snarbratt og Kúalágirnar löng brekka. Svo er Stöðulgilið fast meðfram túninu alla leið fram í vatn og hefur það myndað eyri, sem heitir Stöðuleyri." Stöðullinn var túnið kallað vestan við Stöðulgilið norðaustan við bæ 001. Þær kvíar sem voru á þessu svæði voru horfnar fyrir 1930.

Líklega hafa kvíarnar verið efst á Stöðlinum, þar sem nú er lágur hóll, nokkuð grýttur í norðausturhorni túns. Hæðin er 20-30 m neðan við girðingu og 5 m vestan við læk.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir:Ö-Dagverðarnes AG, 2

BO-137:012 frásögn traðir 64°31.679N 21°29.012V

Traðir voru niðurgrafnar frá bænum 001 og að Stöðulgili neðan við Stöðulinn 011. Nú eru sléttuð tún á þessum slóðum og engin merki traðanna greinileg.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

BO-137:013 *Brunntunga* frásögn brunnur 64°31.656N 21°29.061V

Í túninu var Brunntunga, niður og austur af bænum. Þar var brunnur. Brunnurinn var 40-50 m neðan (sunnan) við gamla bæinn 001, nálega þar sem heimreiðin er nú. Reyndar er lítt áberandi dæld í túni á svipuðum stað, rétt vestan heimreiðar. Líklega

hefur brunnurinn verið þar.

Sléttuð tún.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

BO-137:014 Gunnarshús heimild um bústað 64°31.272N 21°27.622V

Vestan við Gunnarseyri er Stekkjarbunga. "Neðst í henni, efst á eyrinni, eru Gunnarshús. Þar eru tættur eftir býli, sem hér var um tíma." segir í örnefnaskrá. Þar segir enn fremur: "Inn með vatninu, sem mætast lönd Dagverðarness og Skálpastaða, er eyri fram í vatnið, sem heitir Gunnarseyri og upp af henni gil sem heitir Gunnarsgil og er á merkjum. Vestan við þetta gil, upp af Gunnarseyrinni, er skógartunga sem heitir Stekkjartunga, neðst í henni, efst á eyrinni eru Gunnarshús." Einnig Gunnarseyri eða Gunnarshóll. Tómothús þetta var undir Skálpastaðamerkjum. "Lifði fólkið á garðrækt og veiðiskap. Hélt byggðin 1890-1912." segir í Byggðum Borgarfjarðar. Gunnarshús voru 1,3-1,4 km suðaustan við bæ 001, alveg austur við merki Stálpastaða. Þar sáust lengi merki gerðis og dælda en nú hefur verið sléttuð yfir öll ummerki býlisins og var það líklega gert þegar núverandi þjóðvegur var lagður. Rústirnar voru norðaustast í því túni sem nú er fast neðan við þjóðveg, við merki. Þær eru að hluta undir þjóðvegi, að hluta undir túni. Sléttuð tún neðan þjóðvegar.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Dagverðarness AG, 1 og BB II, 243.

BO-137:015 frásögn kálgarður 64°31.661N 21°29.098V

Fast neðan við 004 var hlaðinn kálgarður. Hann var um 35 m neðan við bæ 001.

Á þessum stað eru nú sléttuð tún.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

BO-137:016 garðlag túngarður

64°31.698N 21°29.212V

Hlaðinn túngarður var umhverfis hluta túnanna í Dagverðareyri þegar komið var fram um 1930. Þá voru Lambhústún 005 afmörkuð með túngarði en svo nefndist norðvestasti hluti túnanna. Enn má greina stuttan hluta

Túngarðsbútur, horft til SSV

túngarðs. Hann sést um 50 m vestan við bæjarlækinn, um 130 m beint VNV við íbúðarhús.

Vestar eru lyngivaxnir móar en austar baklóð íbúðarhúss og trjáreitur.

Greinilegt er að eitthvað hefur verið rutt úr túngarðspartinum sem enn sést. Hann er þó nokkuð stæðilegur um 10-15 m á lengd en 2-3 m á breidd. Túngarðurinn er hlaðinn úr grjóti.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

BO-137:017 Stóravarða varða

64°31.664N 21°29.368V

Stóravarða er um 70 m ofan við þjóðveg en um 60 m vestan við bæjarlæk. Hún er um 240 m VSV við bæ 001. Varðan stendur á lágu holti. Umhverfis er mosa- og lyngivaxið.

Varðan hefur verið hlaðin á stóran stein eða klett. Hún stóð á þessum stað um miðja. 3. áratug 20. aldar

Stóravarða, horft til suðausturs

Þegar Sigríður Skarphéðinsdóttir flutti að Dagverðareyri en hrundi í kringum 2000. Enn stendur neðri hluti hennar þó sæmilega uppi og er 0,4 m á hæð. Þvermál vörðunnar er 1,5 m. Neðan við vörðuna er nokkur steinadreif, hugsanlega er hluti hennar komin úr vörðunni. Ekki er vitað í hvaða tilgangi varðan var hlaðin.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

BO-137:018 frásögn mógrafir 64°31.305N 21°28.298V

Einu mógrafirnar í Dagverðarnesi voru um 900 m suðaustan við bæ 001. Þær voru um 200 m neðan við þjóðveg, nálægt sumarbústaðnum Brekkukoti. Þar sem grafirnar voru er nú sumarbústaðalóð.

Grafirnar voru lélegar en betra mótak var ekki á Dagverðarnesi. Fyllt hefur verið í mógrafirnar og sléttað yfir vegna sumarbústaðabygginga í nágrenni þeirra.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

BO-137:019 Snorrastaðir örnefni bústaður 64°31.362N 21°28.251V

"Bæjarmegin við Kaldalæk er þýfður hóll, sem nefndur er Snorrastaðir, gæti verið gamalt tún, eru í miðri tungunni milli Kaldalækjar og Strákholtsgils." segir í örnefnaskrá. Sigríður Skarphéðinsdóttir segir að nokkur ruglingur hafi verið um staðsetningu Snorrastaða. Þegar hún var barn var almennt talið að Snorrastaðir væru þar sem Ytri-Stekkur (008) er. Móðir hennar hafði svo uppi á gömlum, brottfluttum ábúanda og komst þannig að því að Snorrastaðir væru þúfnablettur fast neðan við þjóðveg (30-40 m) en 800-900 m suðaustan við bæ 001.

Er í tún sem er í órækt. Snorrastaðir eru sá hluti túnsins sem hæst ber.

Nú er sléttað tún á þessum stað. Engar heimildir greina frá búsetu á Snorrastöðum, nafnið eitt gefur það til kynna.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir:Ö-Dagverðarnes AG, 2

BO-137:020 Kotamýri örnefni bústaður 64°31.621N 21°29.577V

Sigríður Skarphéðinsdóttir man eftir örnefninu Kotamýri. Svo voru mýrarnar nefndar sem eru 400-500 m VSV við bæ 001. Mýrarnar voru fast neðan við vegarslóða sem liggur ofan við sumarbústaðahverfi númer 1-2 og 5-6 sem nú skipulagt. Sigríður vissi ekki við hvaða kot mýrarnar voru kenndar og hafði aldrei heyrt minnst á kot á þessum slóðum.

Mýri. Umhverfis eru holt og dældir. Töluverð skógrækt er á þessum slóðum.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

BO-137:021 Mörvambarrif álagablettur 64°31.125N 21°29.456V

"Gunnarseyri hefur heyrzt, að héti Gunnarssonaeyri. Þjóðsaga er til, að kona hafi búið á eyrinni eitt sinn. Synir hennar tveir, sem menn gizka á, að hafi verið Gunnarssynir, stunduðu veiði í vatninu. Eitt sinn fórust þeir báðir, er þeir reru til fiskjar. En konunni varð svo mikið um það, að hún lét slátra uxa og fór með vömbina úr honum út á vatn. Þar heitir síðan Mörvambarrif. Hún mælti svo um, að silungur skyldi ekki veiðast í vatninu, nema við þetta Mörvambarrif. Ekki er vitað hvar Mörvambarrif er. Þó er talið að hryggur sé eftir vatninu, u.þ.b. frá Klifinu og fram fyrir túnið á Stóru-Drageyri." segir í örnefnaskrá.

Í Skorradalsvatni.

Hættumat: engin hætta

Heimildir:Ö-Dagverðarnes viðbætur, 1

BO-137:022 heimild um bænhus 64°31.672N 21°29.071V

Bænhus var á Dagverðarnesi og er þess getið í Prestatali og prófasta á Íslandi. Ekki er nú vitað hvar bænhusið var og ekki man Sigríður Skarphéðinsdóttir eftir því að menn hafi komið niður á bein eða annað sem gæti gefið vísbendingu um bænhusið. Líklega hefur það verið í námunda við bæjarhól.

Bæjarhóll er greinilegur en þó hefur honum verið ýtt til að hluta. Hann hefur því töluvert verið skemmdur. Neðan við bæjarhóllinn er vegslóði á núverandi íbúðarhúsi á Dagverðarnesi.

Heimildir:Prestatal og prófasta á Íslandi I, 124

5. Minjar á Dagverðarnesi

Dagverðarnes er fremur vestarlega í norðanverðum Skorradal. Eins og nafnið gefur til kynna er helsta einkenni jarðarinnar nes sem gengur fram í vatnið. Nokkur minni nes ganga fram í vatnið í landi Dagverðarness en upp frá þeim er aflíðandi svæði, að nokkru vaxið skógi. Á svæðinu neðan þjóðveggar eru mýrarflákar. Ofan við bæ skiptast á holt og vallendisbrekkur og land verður nokkuð brattara. Landinu hefur að stórum hluta verið umturnað á undanförunum áratugum þar sem reist (til að forðast endurtekningu) hefur verið þar þétt frístundabyggð.

Langflestar minjanna í Dagverðarnesi dreifast á mjóa ræmu sem nær nálega frá þjóðvegi og 200-300 m upp hlíðina. Á þessari ræmu eru meira en 80% minja í Dagverðarneslandi og er minjadreifingin allra þéttust í námunda við bæ.

Að lokinni heimildakönnun og vettvangsrannsókn er ljóst að í Dagverðarnesi eru 22 minjastaðir þekktir, sem teljast samkvæmt lögbundinni skilgreiningu fornleifar og eru því friðhelgir. Ástand minjastaða er fremur slæmt og kemur þar ýmislegt til. Fyrst ber að nefna að hartnær allar minjar í og við heimatún hafa verið skemmdar vegna nýbygginga og sléttunar. Minjar utan heimatúns eru einnig flestar skemmdar, ýmist vegna túnasléttunar, vegagerðar, skógræktar eða vegna framkvæmda tengdum frístundabyggð. Þær minjar sem eftir standa eru leifar tveggja stekkja (annar í stórhættu vegna skógræktar) og vörðubrot ofan þjóðveggar. Að auki má þó nefna að lítill bútur túngarðs sést enn og að bæjarhóll hefur að líkindum ekki alveg verið eyðilagður. Ummerki um aðra minjastaði eru horfin.

Eftirtaldir tegundir minjastaða voru skráðar:

- 2-3 býli (BO-137:014 og tvö örnefni sem benda til býlis 019 og 020)
- 2 stekkir (BO-137:006 og 008)
- útihús (BO-137:002,
- hesthús (BO-137:003)
- fjós (BO-137:004)
- lambhús (BO-137:005)
- fjárhús (BO-137:010)
- kvíar (BO-137:011)
- traðir (BO-137:012)

- brunnur (BO-137:013)
- bæjarhóll (BO-137:001)
- ristustaður (BO-137:007)
- leið (BO-137:009 og
- kálgarður (BO-137:015)
- túngarður (BO-137:016)
- varða (BO-137:017)
- mógrafir (BO-137:018)
- álagablettur (BO-137:021)
- bænhús (BO-137:022)

Allir minjastaðirnir í landi Dagverðarness teljast í hættu að undanskildum álagablettinum (BO-137:021). Staðirnir eru í hættu ýmist vegna þess einfaldlega að þeir eru heim við bæ eða í heimatúni þar sem hætta á raski er meiri en annars staðar eða vegna hugsanlegra framkvæmda við frekari frístundabyggð á svæðinu. Á þessu er ein undantekning. Það er Fornistekkur (BO-137:006) en hann telst í stórhættu vegna skógræktar.

Einfaldasta leiðin til að stuðla að sem minnstu raski fornleifa á Dagverðarnesi í framtíðinni væri að forðast í lengstu lög allar framkvæmdir á þeirri ræmu sem nær frá því fast neðan við þjóðveg og 200-300 m upp í hlíðina. Að lágmarki væri æskilegt að forðast allar framkvæmdir í heimatúni og að auki á þeim minjastöðum sem enn sjást eða þar sem líkur kunna að vera á að komi verði niður á mannvistarleifar ef svæði verður raskað. Hafa ber í huga þann möguleika að fleiri minjar leynist á svæðinu sem ekki eru þekktar og sjást ekki á yfirborði.

Samkvæmt þjóðminjalögum teljast allar minjar, 100 ára og eldri til fornminja og eru þær friðhelgar. Fornleifavernd ríkisins hefur það hlutverk að hafa eftirlit með minjum og verndun þeirra. Meginábyrgð á varðveislu minja liggur þó, eins og áður, að stórum hluta hjá ábúendum og eigendum jarða, enda þeirra að stuðla að því að framkvæmdir og umrót skaði ekki fornleifar. Í þessu samhengi er rétt að minna á 10. grein þjóðminjalaga þar sem fram kemur að fornleifum megi enginn „spilla, granda eða breyta, né heldur hylja, laga né aflaga né úr stað flytja nema með leyfi Fornleifaverndar ríkisins.“

Heimildaskrá

- Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson. 1994- . *Fornleifaskráning í Eyjafirði I-*.
Fornleifastofnun Íslands & Minjasafnið á Akureyri. Fjölrit nr. FS000-94011
- BB: *Byggðir Borgarfjarðar II. Borgarfjarðarsýsla og Akranes*. 1989. [án útgst]
- Bsk: *Biskupasögur gefnar út af Hinu íslenska bókmenntafélagi I*. 1858.
Kaupmannahöfn
- DI: *Íslenskt fornbréfasafn I-XVI*. Kaupmannahöfn/Reykjavík 1857-1976.
- Hannes Þorsteinsson: „Rannsókn og leiðrjettingar á nokkrum bæjanöfnum á Íslandi.“
Árbók hins íslenska fornleifafélags 1923. 1-96.
- ÍF: *Íslensk fornrit I- . 1933 - .* Reykjavík.
- JÁM: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín IV*. Kaupmannahöfn 1925 og
1927. XIII. *Fylgiskjöl*. 1990. Reykjavík
- JJ: *Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum,
ágripi af búnaðartöflum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðjarða á landinu*.
1847. Gefið út af J. Johnsen. Kaupmannahöfn.
- Prestatal og prófaste á Íslandi I*. bindi. 1949. 2. útgáfa Sveinn Níelsson. Hið íslenska
bókmenntafélag. Reykjavík.
- Orri Vésteinsson. 1996. *Menningarminjar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar:
Svæðisskráning*. Fornleifastofnun Íslands. Fjölrit nr. FS016-95033.
- Sigurður Vigfússon. „Rannsókn í Borgarfirði 1884.“ *Árbók hins íslenska
fornleifafélags 1884-85*. 61-138.
- Sturl: *Sturlunga saga*. 1988. Reykjavík.

Óutgefið

- Túnakort 1918*: Þjóðskjalasafn Íslands, Jarðadeild.
- Ö-Dagverðarnes SS. Sigríður Skarphéðinsdóttir yfirför örnefnalýsingu.
Örnefnastofnun.
- Ö-Dagverðarnes AG. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun.
- Ö-Dagverðarnes viðbætur og athugasemdir. Skarphéðinn Magnússon gerði
athugasemdirnar. Örnefnastofnun.

